

Magdalena Szczepańska¹, Aneta Piechel²

- ¹ Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
[magdalena.szczepanska@amu.edu.pl](mailto:magdalenaszczepanska@amu.edu.pl), <https://orcid.org/0000-0003-4236-0859>
- ² Absolwentka kierunku gospodarka przestrzenna na Wydziale Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
anetkapiichel@gmail.com

Ochrona i promocja krajobrazu kulturowego poprzez usieciowienie założeń rezydencjonalnych

Zarys treści: Celem artykułu jest identyfikacja i waloryzacja założeń rezydencjonalnych województwa wielkopolskiego pod kątem usieciowienia tych obiektów, co miałyby przyczynić się do wzmocnienia ich obecności i ochrony w krajobrazie kulturowym regionu. W ramach realizacji przyjętego celu podjęto badania skoncentrowane na określeniu stanu tego zasobu, rozumianego jako dziedzictwo kulturowe, oraz na rozpoznaniu opinii publicznej co do dalszego jego losu. W oparciu o wyniki analiz tych badań sformułowano rekomendacje dotyczące usieciowienia, zakładając dobrowolne zrzeszanie się założeń rezydencjonalnych w postaci Klastra Założeń Rezydencjonalnych Wielkopolski. Praca zawiera wytyczne do kształtowania współpracy między tymi podmiotami. Podjęcie działań na rzecz ochrony i promocji wielkopolskich założeń rezydencjonalnych może przyczynić się także do rozwoju lokalnego.

Słowa kluczowe: założenie rezydencjonalne, dwór, pałac, klastr, województwo wielkopolskie

Wprowadzenie

Niewątpliwym materialnym śladem przeszłości niosącym wspomnienie po realiach społeczno-gospodarczych minionych epok są pałace i dwory nadal powszechnie spotykane w krajobrazie Polski. W czasach swojej świetności budynki te pełniły funkcje reprezentacyjne, często odznaczały się walorami architektonicznymi oraz otoczeniem komponowanej zieleni w postaci ogrodów i parków (Raszeja i in. 2023). Obiekty te z uwagi na swoją pierwotną strukturę własnościową, urządzonej zieleni towarzyszącą oraz reprezentacyjny charakter określane

są mianem założeń rezydencjonalnych. Założeniom tym zawsze towarzyszyła zabudowa gospodarcza, a władzę nad całością sprawował jej właściciel, jakim był ziemian. Pałace i dwory były więc siedzibą zarządcy terenu mu podległego i stanowiły miejsce podejmowania istotnych decyzji lokalnych oraz świadczyły o statusie społecznym i majątkowym właściciela (Sikora 2016). Na przestrzeni wieków wraz z konfliktami międzynarodowymi oraz przekształceniami społeczno-gospodarczymi obserwowano przemiany zachodzące w strukturze, liczbie i funkcjach, jakie pełniły te obiekty – od reprezentacyjnych pałaców i dworów, poprzez obiekty gospodarcze i produkcyjne, po popadanie w ruinę (Arkuszewski 2003). Współcześnie założenia rezydencjonalne stanowią niewątpliwie dziedzictwo kulturowe, którego zagospodarowanie oraz stan zachowania budzą z troską i obawy zarówno u pasjonatów takowych obiektów, jak i u zwykłych obywateli (Mikulski 2021).

Celem artykułu jest identyfikacja i waloryzacja założeń rezydencjonalnych województwa wielkopolskiego pod kątem usieciowienia tych obiektów, co miałyby przyczynić się do wzmocnienia ich obecności w krajobrazie kulturowym regionu oraz rozwoju lokalnego. Z uwagi na skalę problematyki, obszar badania ograniczono do województwa wielkopolskiego, które na tle pozostałych regionów Polski wyróżnia się największą liczebnością tego typu obiektów.

Metody i materiały pracy

Z uwagi na złożoność podjętej problematyki w toku prac zdecydowano się wykorzystać różnicowane metody badawcze, aby w sposób jak najbardziej wyczerpujący i rzetelny zrealizować cel i założenia opracowania (ryc. 1). W pierwszych etapach wykorzystano metody analizy źródeł, które opierały się na interpretacji dostępnej literatury, dokumentów planistycznych i strategicznych oraz źródeł internetowych związanych z tematyką założeń rezydencjonalnych i z województwem wielkopolskim. W oparciu o dostępną literaturę nakreślono też rys historyczny struktury własnościowej dworów i pałaców Wielkopolski. Następnie przystąpiono do pozyskiwania danych opisujących obiekty z internetowych portali zajmujących się podjętą tematyką¹ oraz z inwentaryzacji w terenie. Poszukiwano informacji o stanie założeń rezydencjonalnych, ich współczesnym zagospodarowaniu, stanie własności, czasie powstania, statusie ochrony prawnej, poziomie skomunikowania czy posiadanego potencjału rozwojowego. W celu przeprowadzenia waloryzacji dokonywano generalizowania ocen konkretnych cech poprzez wykorzystanie pięciostopniowej skali Likerta (Jezior 2013). Zgromadzone dane poddano analizie statystycznej i kartograficznej (QGIS). Dodatkowo na przełomie czerwca i lipca 2023 r. przeprowadzono badanie ankietowe mające na celu rozpoznanie opinii i potrzeb społecznych, jakim miałyby odpowiadać usieciowienie założeń rezydencjonalnych. Ankieta składała się z pięciu pytań tematycznych, w których respondenci mogli wyrazić swoje zdanie poprzez wybór podanych

¹ <http://www.polskiezabytki.pl> oraz <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/> (stan na 23.06.2023)

odpowiedzi lub udzielić własnej/indywidualnej odpowiedzi. Badanie przeprowadzono w formie internetowej za pomocą opracowanego formularza w google forms i udostępnianie go poprzez media społecznościowe (publikując wpisy z linkiem do ankiety na grupach na Facebooku, takie jak m.in. Dwory i Pałace Wielkopolski) oraz wykorzystując metodę kuli śnieżnej (Jabłońska, Sobieraj 2013), poprzez wysłanie linku do wypełniania osobom zorientowanym w problematyce. By poznać opinię osób starszych, często wykluczonych cyfrowo (DiMaggio 2001), zdecydowano się pośredniczyć w procesie wypełniania 7 ankiet. Ponadto wykonano analizę SWOT (Ingaldi 2017), która pomogła zdefiniować, uporządkować i podsumować słabe i silne strony oraz szanse i zagrożenia, jakie towarzyszą założeniom rezydencjonalnym w Wielkopolsce. Na podstawie powyższych działań oraz dostępnej wiedzy i zgromadzonych informacji sformułowano rekomendacje dotyczące koncepcji usieciowienia założeń rezydencjonalnych w Wielkopolsce.

ETAP PRACY:

WYKORZYSTANE METODY I NARZĘDZIA:

Ryc. 1. Metody i narzędzia wykorzystane w toku badań

Źródło: opracowanie własne.

Zarys przekształceń struktury własnościowej założeń rezydencjonalnych

Zarówno dwory, jak i pałace są nieodłącznym elementem polskiego krajobrazu kulturowego od setek lat. Początkowo obiekty te miały charakter obronny (ponieważ stanowiły siedzibę rycerza), jednak wraz z przemianami społecznymi (przekształcenie stanu rycerskiego w stan szlachecki) oraz militarnymi (brak konieczności wyposażania zabudowy w aspekty obronne z uwagi na fakt rozwoju technik wojennych) przekształceniom zaczęły ulegać i siedziby właścicieli ziemskich. Obiekty te stopniowo zaczęto przebudowywać, a następnie wznosić całkiem nowe w oparciu o funkcję mieszkaniową i reprezentacyjną, ponieważ siedziba ziemianina stanowiła od tej pory przede wszystkim unaocznienie reszcie społeczeństwa pozycji i majątności jej właściciela. O statusie świadczyła wielkość budynków, ich styl architektoniczny, ekskluzywność wnętrza, a także otoczenie

w postaci ogrodów oraz parków. Obiekty otaczano też dziedzińcami, budynkami folwarcznymi, a niekiedy sadami czy stawami hodowlanymi (Jasion 2020). Polski krajobraz z uwagi na liczebność stanu szlacheckiego zaczął obfitować w założenia rezydencjonalne².

Kresem rozkwitu założeń rezydencjonalnych w polskiej przestrzeni były ich upadek i znikanie na skutek zniszczeń i grabieży majątków poczynając od przejścia przez te tereny wojsk napoleońskich i zaborczych, po konfiskaty majątków uczestników powstania listopadowego, wybuch pierwszej oraz drugiej wojny światowej, aż po uchwalony w 1944 r. dekret o reformie rolnej, na mocy którego wywłaszczono niemal wszystkich właścicieli ziemskich (Jedut 1998). Założenia rezydencjonalne stały się własnością Skarbu Państwa, a państwo postanowiło zlokalizować w nich m.in. siedziby Państwowych Gospodarstw Rolnych (PGR), które pomimo początkowego dobrego funkcjonowania zaczęły podupadać w latach 60. XX w.

Koniec PGR nastąpił wraz z upadkiem systemu komunistycznego w Polsce na skutek zachodzących transformacji systemowych. Założenia należące do PGR w nowej polskiej rzeczywistości przejęła Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa (AWRSP), która rozpoczęła prywatyzację dużej części tego majątku (co kontynuowały i „potomne” agencje) (Zgliński 1997). „Następcą” AWRSP została powołana w 2003 r. Agencja Nieruchomości Rolnych. W miejsce ANR utworzono natomiast w roku 2017 (w połączeniu z ARR – Agencją Rynku Rolnego) Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR) istniejący do dziś. Dokonywane przez zmieniające się na przestrzeni lat agencje rozparcelowania działek, ich sprzedaż i dzierżawa spowodowały niemożliwe do cofnięcia konsekwencje prawne (Domaszk 2014).

Wyniki – stan założeń rezydencjonalnych

Opierając się na udostępnionych danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa (NID)³ oraz internetowego katalogu zamków, pałaców i dworów⁴, spisano i zaznaczono na mapie (skartowano) 1126 dworów i pałaców, które w momencie zbierania danych (czerwiec–październik 2023 r.) nadal fizycznie istniały w przestrzeni województwa wielkopolskiego. Na liczbę tę składało się 739 dworów i 387 pałaców, a ich największe natężenie występowało w centrum, na południu i zachodzie województwa.

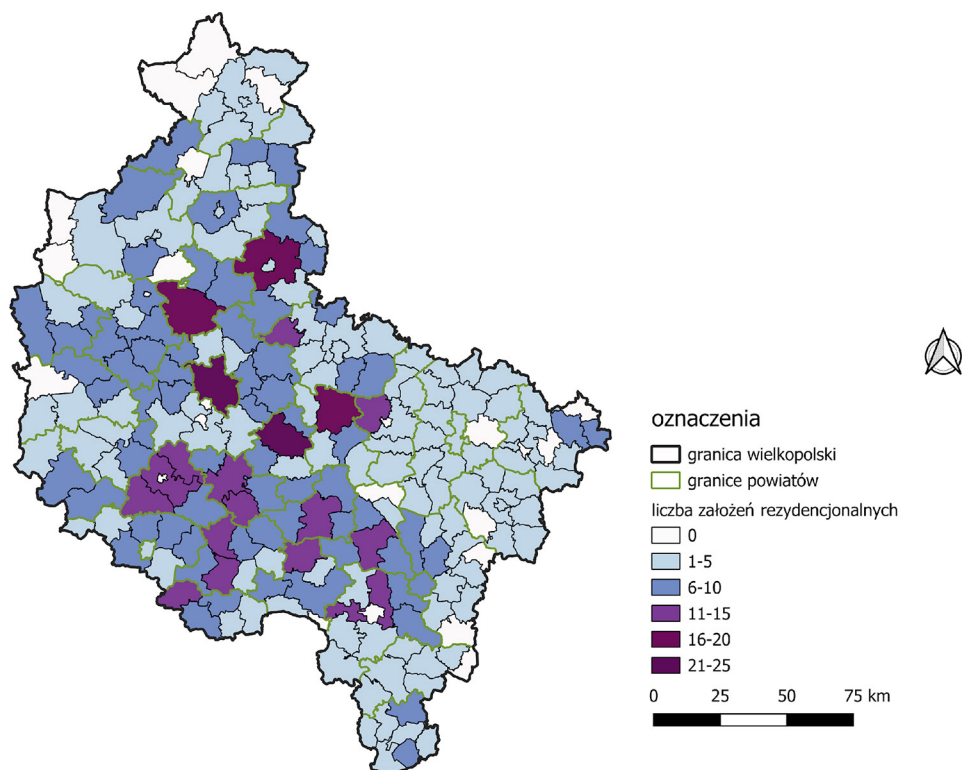
Rozmieszczenie i liczbę założeń rezydencjonalnych zdecydowano się przedstawić w odniesieniu do granic gminnych, aby w przejrzysty sposób ukazać ich przestrzenne zróżnicowanie (ryc. 2). Tym samym w granicach Wielkopolski wyróżniono zarówno gminy nieposiadające żadnych założeń rezydencjonalnych, jak i te, które posiadają ich ponad dwadzieścia. Najwięcej takich założeń odnaleziono w Poznaniu (25) oraz w gminie Środa Wielkopolska (21). Wśród 226 gmin

² <http://www.ziemianie.org.pl/> (stan na 23.06.2023)

³ <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/> (dostęp: 10.11.2023)

⁴ <http://www.polskiezabytki.pl> (dostęp: 10.11.2023)

województwa 24 nie miały w swoich granicach ani jednego dworu czy pałacu. Średnio w gminie w Wielkopolsce występuje 5 założeń rezydencjonalnych, a ich największe zagęszczenie można utożsamiać z terenami dawnego Wielkiego Księstwa Poznańskiego.

Ryc. 2. Liczba istniejących w październiku 2023 r. założeń rezydencjonalnych w województwie wielkopolskim w podziale na gminy
Źródło: opracowanie własne.

W toku badań terenowych oraz analizy źródeł literaturowych i internetowych poza samą lokalizacją założeń starano się dokonać także ich waloryzacji pod względem stanu zachowania, pełnionych funkcji, struktury własnościowej, wieku obiektów, objęcia ochroną prawną oraz skomunikowania i wykazywanego potencjału rozwojowego. Oceniając aktualny stan zachowania założeń rezydencjonalnych, brano pod uwagę techniczny stan obiektu, jego aktualny sposób użytkowania oraz aspekty estetyczne dotyczące walorów architektonicznych (m.in. elewacji, bryły i detalu architektonicznego). W celu umożliwienia analizy uzyskanych danych zdecydowano się zgeneralizować ocenę stanu zachowania do pięciostopniowej skali Likerta (Jezior 2013), w której ocena 1 oznaczała obiekty w tragicznym stanie technicznym (ruiny), a 5 budowle objęte wzorcową opieką i odznaczające się dobrą kondycją. Tym samym 61,2% założeń rezydencjonalnych

otrzymało ocenę pozytywną stanu zachowania, a jedynie 16% ocenę negatywną. Dzieląc obiekty na dwory i pałace, dostrzeżono też, że częściej występują w wielkopolskiej przestrzeni założenia z pałacem w dobrym stanie zachowania niż z dworem (tab. 1).

Tabela 1. Struktura stanu zachowania założeń rezydencjonalnych z podziałem na dwory i pałace

Stan zachowania	Ogółem	% w liczbie obiektów ogółem	Dwory	% w liczbie dworów	Pałace	% w liczbie pałaców
1	68	6,0	49	6,6	19	4,9
2	113	10,0	78	10,6	35	9,0
3	256	22,7	203	27,5	53	13,7
4	302	26,8	205	27,7	97	25,1
5	387	34,4	204	27,6	183	47,3
suma	1126	100,0	739	100,0	387	100,0

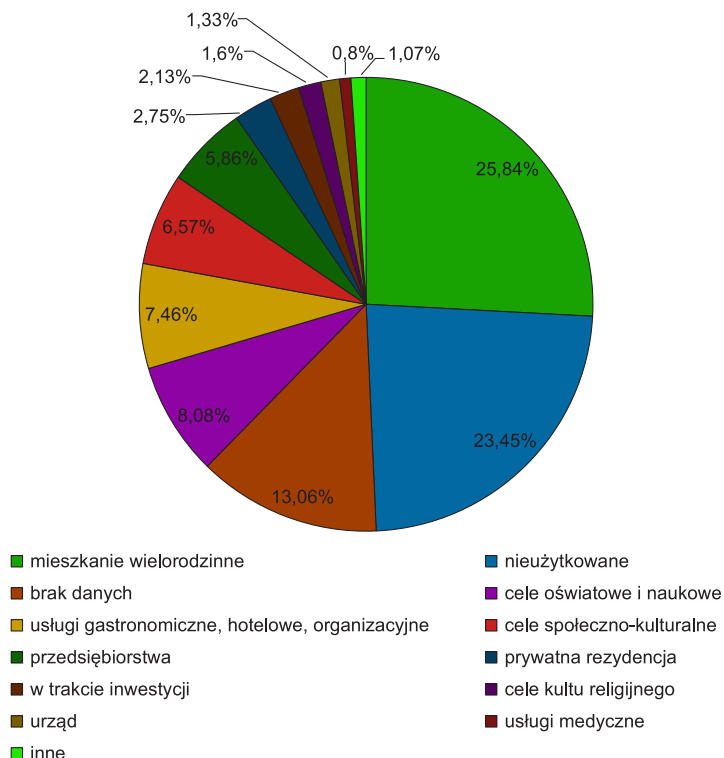
Źródło: opracowanie własne.

Istotnym elementem w czasach świetności założeń rezydencjonalnych było otoczenie reprezentatywnych budowli bogatą zielenią w postaci ogrodów oraz urządzanych parków (Mikulski 2018). Z tego względu zwrócono również uwagę na bezpośrednie otoczenie założeń i zauważono, że większość, bo aż 83% obiektów, ma w swoim sąsiedztwie park bądź zielenią będące pozostałościami po dawnych parkach w postaci niewielkich zadrzewień. Niemal 1/10 obiektów nie ma już współcześnie nawet zarysu dawnej urządzonej zieleni wokół założeń rezydencjonalnych. Na przestrzeni lat, poza otoczeniem założeń, zmianom ulegało również ich przeznaczenie. By móc zobrazować współczesne wykorzystywanie dawnych dworów i pałaców, sklasyfikowano sposób ich użytkowania do 13 kategorii. Obiekty, gdy pełniły więcej niż jedną funkcję, klasyfikowano według głównej pełnionej przez nie funkcji, a kategorie oraz ich udział procentowy prezentuje rycina 3.

Analizując współczesne zagospodarowanie założeń rezydencjonalnych zauważono, że w zależności od tego czy mamy do czynienia z dworami czy pałacami, procentowy udział poszczególnych kategorii zagospodarowania jest nieco różnicowany. Dwory, częściej niż pałace, pełnią funkcje mieszkalne, natomiast pałace znacznie częściej zostały zaadaptowane do pełnienia funkcji oświatowych i naukowych. Niezmiennie jednak, zarówno wśród dworów jak i pałaców blisko ¼ obiektów jest współcześnie nieużytkowana.

Przemianom na przestrzeni lat ulegała również struktura własnościowa założeń. Początkowo obiekty te znajdowały się w rękach prywatnych, co zmieniło się w momencie pierwszych wywłaszczeń i nasiliło w momencie uchwalenia dekretu o reformie rolnej w 1944 r., kiedy to państwo przejęło niemal każdy taki majątek. Upaństwowienie to najczęściej przybierało formę przekształcenia nieruchomości w Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR) i trwało aż do upadku komunizmu w Polsce. Zmiany w postaci prywatyzacji przyniosły późne lata XX w., kiedy to agencje przejmujące majątek po m.in. PGR zaczęły go wyprzedawać. W efekcie

tych działań większość założeń rezydencjonalnych województwa wielkopolskiego (72,7%) została ponownie sprywatyzowana. Własność Skarbu Państwa to natomiast 27,3% obiektów, z czego jedynie 9,1% podlega pod Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa. Zestawiając strukturę własnościową obiektów z ich stanem zachowania, zauważono, że najbardziej zaniedbane są obiekty pod nadzorem KOWR.

Ryc. 3. Struktura założeń rezydencjonalnych według zgeneralizowanych kategorii współczesnego ich użytkowania w Wielkopolsce w 2023 r.
Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Struktura własności założeń rezydencjonalnych, a stan ich użytkowania w województwie wielkopolskim w 2023 r.

Stan	Prywatne		Państwowe		KOWR	
	liczba	udział ogółem założeń prywatnych (%)	liczba	udział ogółem założeń państwowych (%)	liczba	udział ogółem założeń KOWR (%)
użytkowane	540	65,93	71	83,41	37	36,27
nieużytkowane	189	23,08	25	12,20	42	41,18
w trakcie inwestycji	32	3,91	4	1,95	2	1,96
brak danych	58	7,08	5	2,44	21	20,59

Źródło: opracowanie własne.

Pozostałe należące do Skarbu Państwa oraz znajdujące się w rękach prywatnych odznaczają się w większym stopniu dobrym stanem zachowania. Zróżnicowanie między obiektami w zależności od stanu własnościowego zauważalne jest też pod względem stanu ich użytkowania. Ponad 83% obiektów państwowych jest współcześnie nadal eksploatowana, podczas gdy wśród prywatnych założeń rezydencjonalnych udział ten wynosi już jedynie około 66%. Największy udział obiektów nieużytkowanych (41%) zauważono w obiektach pod opieką KOWR (tab. 2).

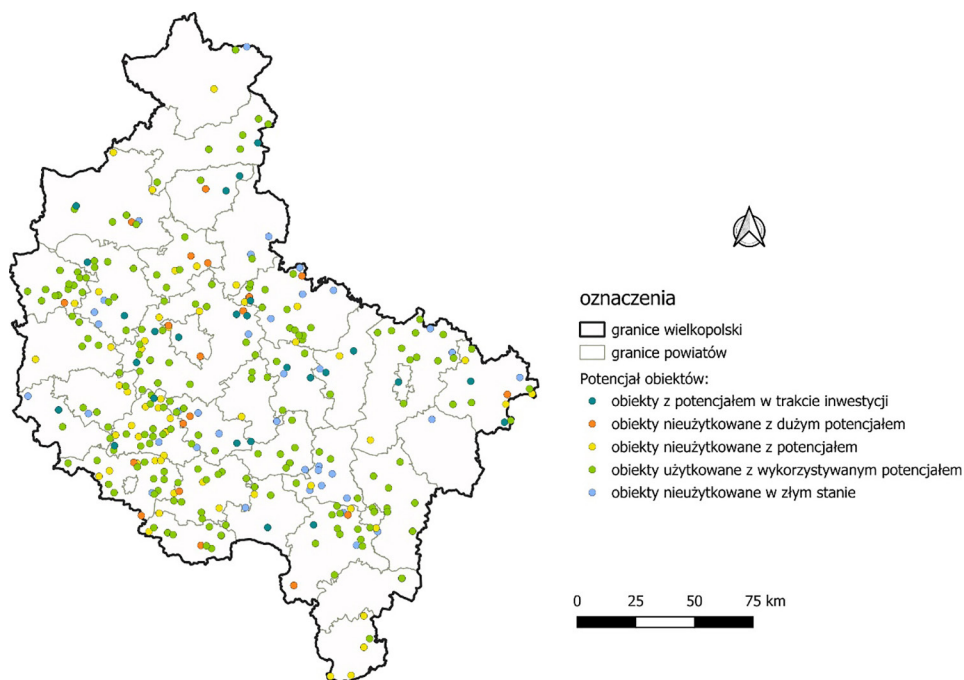
W trakcie badań zebrano również dane na dotyczące wieku i objęcia ochroną prawną założeń. Datowanie siedzib ziemiańskich nie jest łatwym przedsięwzięciem (Mikulski 2019), dlatego w tym kontekście ponownie wsparto się danymi zawartymi na internetowej stronie NID i stwierdzono, że największy odsetek istniejących na terenie województwa wielkopolskiego założeń stanowiły obiekty datowane na drugą połowę XIX w. Duży udział stanowią też obiekty z pierwszej połowy XIX w. (19,8%) oraz pierwszej połowy XX w. (17,5%). Obiektów sprzed XVIII w. przetrwało jedynie 13, z czego 2 z pierwszej połowy XVI w. (pałac w Mikorzynie i pałac Górków w Poznaniu). Średni wiek założeń rezydencjonalnych wynosi około 190 lat. Znaczna większość założeń (68,9%) w momencie gromadzenia danych była wpisana do rejestru zabytków. Nieco mniejszy odsetek stanowiły obiekty wpisane do gminnych ewidencji zabytków, a aż 12,6% założeń nie zostało objęte żadnym z dwóch powyższych wpisów, natomiast pojawiły się w serwisie polskich zabytków (w wcześniej wspomnianym internetowym katalogu zamków, pałaców i dworów). Analizując ochronę prawną obiektów oraz ich stan zachowania, można wnioskować, że wpisanie założeń rezydencjonalnych do rejestru zabytków oraz ewidencji znajduje pozytywne odzwierciedlenie w postaci dobrego zachowania większego odsetka obiektów (tab. 3).

Tabela 3. Ochrona prawna, a stan zachowania założeń rezydencjonalnych

Wpis do rejestru zabytków	Ogółem (%)	Stan zachowania (%)				
		5	4	3	2	1
tak	68,92	41,37	25,13	17,01	10,82	5,67
nie	12,61	16,20	26,06	38,03	10,56	9,15
Wpis do ewidencji	18,47	21,15	33,17	33,65	6,73	5,29

Źródło: opracowanie własne.

Z uwagi na liczebność założeń rezydencjonalnych oraz obszar badania nie podjęto się zbadania dostępności obiektów pod względem komunikacji publicznej. Przeanalizowano natomiast ich skomunikowanie na podstawie infrastruktury drogowej prowadzącej do obiektów. Analiza ta pozwoliła stwierdzić, że do większości założeń można dotrzeć drogą utwardzoną w dobrym stanie technicznym. Analizując wielkopolskie założenia rezydencjonalne w oparciu o powyższe cechy, wskazano też obiekty wykazujące się potencjałem rozwojowym z uwagi na dogodną lokalizację, szczególnie walory architektoniczne czy atrakcyjne otoczenie. Wyodrębniono również grupę „wzorcowych” założeń, które współcześnie są użytkowane i których potencjał można uznać za w pełni wykorzystywany (ryc. 4).

Ryc. 4. Lokalizacja wybranych założeń rezydencjonalnych pod kątem potencjału
 Źródło: opracowanie własne.

Wyniki badania opinii społecznej

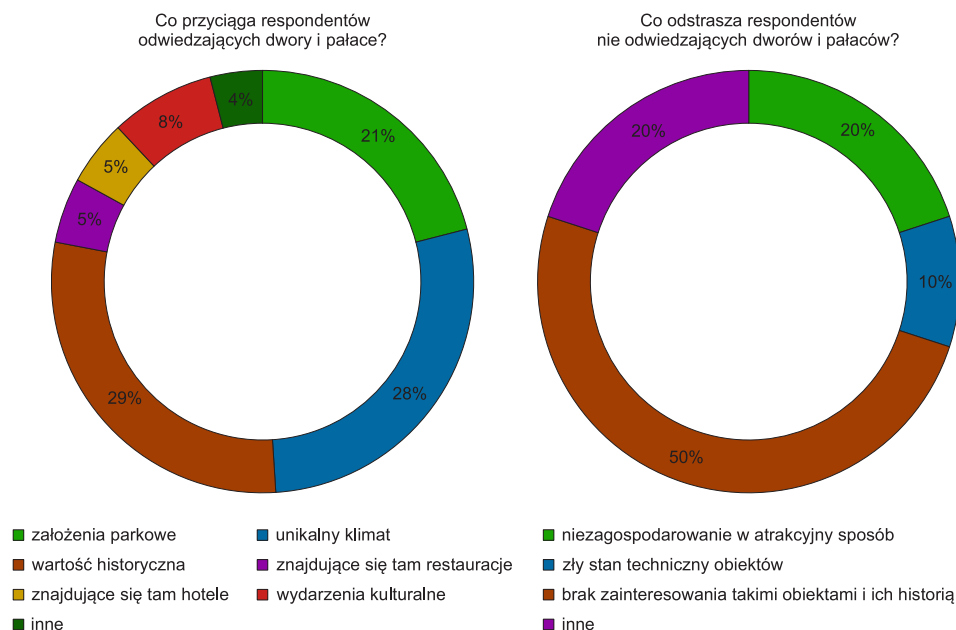
Istotnym elementem badań było rozpoznanie opinii społecznej w obszarze dotyczącym postrzegania aktualnego stanu oraz przyszłości dworów i pałaców, ponieważ temat ten nie obejmuje jedynie właścicieli obiektów, ale ogół społeczeństwa, dla którego obiekty te są ważne zarówno z punktu widzenia historycznego, społecznego, jak i przestrzennego. Ponadto przeprowadzenie badania odzwierciedlającego społeczny punkt widzenia i wdrożenie go w opracowywane rozwiązania jest podstawą do wpisania się w aktualne oraz przyszłościowe trendy i potrzeby ludności, co przekłada się na zwiększenie efektywności wybranych rozwiązań oraz lepsze dopasowanie do realiów i oczekiwań.

W badaniu ankietowym udział wzięło 117 respondentów, z czego największą grupę stanowiły kobiety (66,67%), głównie w przedziale wiekowym 18–24 lat. Ankietowani reprezentowali zarówno obszary wiejskie (55 osób), jak i miejskie (62 osoby). Większość respondentów (54 osoby) zadeklarowała posiadanie wyższego wykształcenia, co mogło być powiązane z rozpowszechnieniem ankiety w grupach pasjonackich oraz w środowisku studenckim.

Pytania tematyczne ankiety pomogły zbadać aktualne odczucia respondentów względem założeń rezydencjonalnych oraz ich nastawienie do wizji współpracy między takimi obiektami. Uczestników badania zapytano o ich skojarzenie z dworami i pałacami oraz określenie, czy uważają obiekty te za ważne dla polskiego

krajobrazu kulturowego. Zapytano też, czy ankietowani odwiedzają takie obiekty oraz z jakich pobudek je odwiedzają bądź nie. Istotne z punktu widzenia badań było także pytanie wymagające od respondentów ustosunkowania się do kwestii zmieniania funkcji tych obiektów i adaptowania ich do współczesnych potrzeb. W pytaniach tematycznych poproszono ankietowanych o sprecyzowanie swojego stanowiska względem kooperacji między założeniami rezydencjonalnym oraz określenie, w jakim obszarze współpracę tę sobie wyobrażają bądź dlaczego uważają, że takowa w ogóle nie może zaistnieć.

Wśród najczęstszych skojarzeń respondentów z hasłem „dwory i pałace” pojawiły się określenia takie, jak: wyższa klasa społeczna, historia, przeszłość oraz majątność. Niemal każdy ankietowany (90,6%) wskazał też, że uważa obiekty te za istotne w polskim krajobrazie. Znaczna większość ankietowanych (103 z 117 respondentów) przyznała, że odwiedza tego typu obiekty, wskazując główne czynniki „przyciągające” bądź „odpychające” do obcowania z założeniami rezydencjonalnymi (ryc. 5).

Ryc. 5. Główne czynniki „przyciągające” bądź „zniechęcające” ankietowanych do obcowania z założeniami rezydencjonalnymi

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiety.

70% respondentów opowiedziało się również za zaadaptowaniem założeń rezydencjonalnych pod nowe funkcje, wskazując najczęściej, aby obiekty te zagospodarowywać pod funkcje hotelowe, rekreacyjne, muzealne oraz restauracyjne. Z kolei osoby będące przeciwko zaadaptowaniu założeń pod nowe funkcje wskazywały najczęściej na obawy przed „złą zmianą” oraz zbyt dużą wartość

historyczną obiektów. W kwestii kooperacji między założeniami rezydencyjnymi aż 65% respondentów wskazało, że dostrzega możliwości zaistnienia takiej współpracy. Propozycję respondentów dotyczącą możliwych obszarów współpracy między obiektami prezentuje rycina 6.

Ryc. 6. Chmura tagów utworzona na podstawie zgeneralizowanych propozycji respondentów w aspekcie obszaru do współpracy między dworami i pałacami
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety.

Badanie ankietowe wykazało, że społeczeństwo odczuwa sentyment do założeń rezydencjonalnych i chce, aby obiekty te niezmiennie stanowiły element polskiego krajobrazu.

Wyniki analizy SWOT

Wśród mocnych stron wielkopolskich założeń rezydencjonalnych niewątpliwie wymienić można ich wartość historyczną, społeczną, kulturową oraz krajobrazową. Atutem jest także ich duża liczba (największa w Polsce) oraz dobry stan zachowania większości obiektów. Niewątpliwym plusem jest ponadto często spotykane ich pozytywne zaadaptowanie do współczesnych potrzeb społeczeństwa oraz wykazywanie przez pozostałe tego typu obiekty potencjału, tj. szeroki wachlarz inwestycji i różnorodnych przedsięwzięć.

Do słabych stron z kolei zaliczyć można nie zawsze jasną sytuację własnościową, a także brak estetycznego otoczenia w przypadku około 60% obiektów. Ponadto 16% założeń wskutek degradacji na przestrzeni lat współcześnie jest w złym stanie technicznym, a blisko 25% obiektów nie jest współcześnie użytkowanych. Wśród obiektów użytkowanych, zaadaptowanych m.in. na hotele, częściej dostrzega się podejście konkurencyjne niż partnerskie.

Szansą dla założeń byłyby m.in. dofinansowania, dotacje i ulgi prawne na odrestaurowywanie obiektów oraz ich dalszy rozwój. Korzystne byłyby także zapoczątkowanie współpracy między obiektami w oparciu o kompleksowość świadczonych usług między nimi oraz między nimi i innymi podmiotami. Pomocne byłyby też użycie multimedialnych narzędzi informacji do promocji obiektów.

Największym zagrożeniem jest ciągły wzrost kosztów odnawiania obiektów i ich utrzymania. Zagrożenie stanowią również konkurencyjne podmioty tego typu położone w innych regionach Polski. Na niekorzyść założeń może wpływać

nieuregulowana sytuacja własnościowa oraz skomplikowane procedury, wymogi i regulacje prawne chroniące zabytki, które ograniczają możliwości adaptacyjne niektórych obiektów.

Tabela 4. Analiza SWOT wielkopolskich założeń rezydencjonalnych

Mocne strony	Słabe strony
• największa liczba zachowanych założeń rezydencjonalnych w kraju • duża liczba obiektów w dobrym stanie • niemierzalna wartość historyczna, społeczna, kulturowa i krajobrazowa • potencjał obiektów pod różnorodne inwestycje i przedsięwzięcia • większość założeń jest zaadaptowana do współczesnych potrzeb	• około 16% ogółu obiektów jest w złym stanie technicznym • prawie 60% obiektów nie ma estetycznego otoczenia • niemal ¼ założeń rezydencjonalnych nie jest współcześnie użytkowana • nie zawsze jasna sytuacja własności prawnej • konkurowanie obiektów między sobą
Szanse	Zagrożenia
• dofinansowania i ulgi prawne na odrestaurowanie obiektów oraz na ich dalszy rozwój • partnerstwo i aktywna współpraca właścicieli obiektów m.in. w postaci organizowania wspólnych wydarzeń kulturalnych • współpraca z innymi podmiotami gospodarczymi (np. pasiekami, piekarniami) • wykorzystanie multimedialnych narzędzi informacji do promocji obiektów	• wysokie koszty adaptacji obiektów do nowych funkcji oraz wysokie koszty utrzymania obiektów • konkurencyjność innych obiektów tego typu w pozostałych regionach polski • spieranie się z dawnymi właścicielami bądź ich potomkami o prawo własności • regulacje prawne odstrasżające potencjalnych inwestorów

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki i dyskusja – koncepcja usieciowienia założeń rezydencjonalnych

Podejmowane dotąd działania zaradcze wobec wielowymiarowego kryzysu obszarów wiejskich prowadziły do „umiastowienia” wsi i uprzemysłowienia rolnictwa, czego skutkiem jest zanik indywidualności oraz tożsamości, a tym samym degradacja wiejskiego krajobrazu kulturowego. Odpowiedzią na przemiany cywilizacyjne stała się idea odnowy, polegająca na poszukiwaniu koncepcji rozwojowych zgodnych ze specyfiką przyrodniczą, społeczną, gospodarczą i kulturową obszarów wiejskich, opartych na lokalnych zasobach i przy udziale lokalnych społeczności. Tym samym za priorytetowy cel odnowy wsi uznano poszukiwanie jej odrębności i niepowtarzalności architektoniczno-przestrzennej (Wilczyński 2003, Kołodziejczak, Szczepańska 2021). Coraz większe zainteresowanie władz samorządowych oraz lokalnych liderów i społeczności zyskuje koncepcja usieciowienia. Jednym z przykładów usieciowienia może być Sieć Najciekawszych Wsi (SNW), której celem jest budowa markowego produktu turystycznego na obszarach wiejskich. Doświadczenia opolskiego programu odnowy wsi były podstawą do opracowania koncepcji merytorycznej oraz zasad organizacyjnych ogólnopolskiej sieci wsi (Idziak, Wilczyński 2013). Oryginalny pomysł sieci interesujących wsi powstał we Francji i znalazł wielu naśladowców, głównie w krajach Unii Europejskiej,

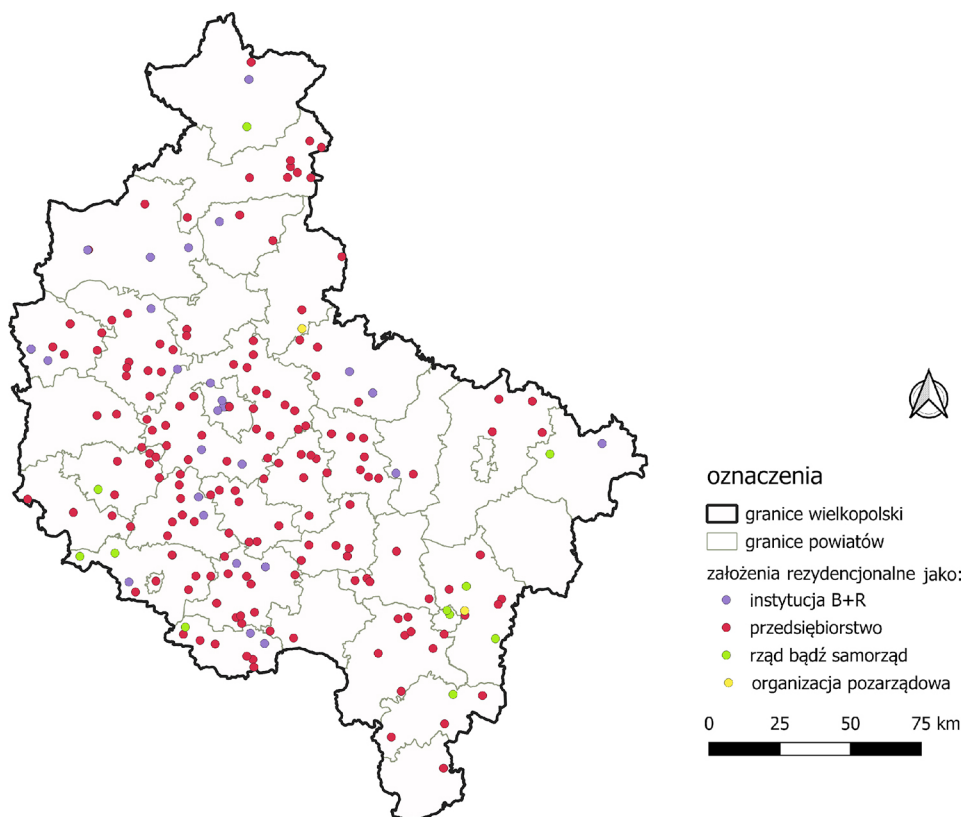
a także w Kanadzie i Japonii (Wilczyński 2012). Należy stwierdzić, że istniejące zasoby oraz ich społeczna świadomość w dużej części miejscowości tworzą istotny walor poznawczy i sprzyjają rozwojowi lokalnej przedsiębiorczości, w tym turystyki. Jednak niedobory wynikające ze słabej promocji tego, co wartościowe, oraz brak możliwości dłuższego obcowania z lokalnym środowiskiem są na chwilę obecną w większości miejscowości podstawowymi barierami dla wejścia wsi do tego typu sieci (Wójcik 2017).

Jedną z bardziej popularnych i efektywnych form organizacji działalności gospodarczej jest klastr. Zdaniem Kowalskiego (2010) klastry odgrywają ważną rolę w generowaniu i przyspieszaniu procesów innowacyjnych oraz mogą pełnić funkcję „biegunów wzrostu” zarówno dla gospodarek regionalnych, jak i krajowych. Tym samym usieciowienie produkcji i konsumpcji żywności wydaje się szczególnie atrakcyjne w krajach takich, jak Polska, gdzie po okresie transformacji ustrojowej i konsumpcyjnym zachwycie gospodarką supermarketu nadal poszukiwana jest przestrzeń dla niewielkich, indywidualnych gospodarstw rolnych. Gospodarstwa te wciąż stanowią istotny odsetek i nie mają większych szans w przemysłowych, nowoczesnych łańcuchach produkcji oraz dystrybucji żywności (Wilkin 2014). Wydaje się, że koncepcja usieciowienia mogłaby znaleźć zastosowanie również w odniesieniu do kształtowania i promowania analizowanych założeń rezydencjonalnych w krajobrazie kulturowym.

Badania wskazują, że nie zawsze można zachować tego typu obiekty „pojedynczo” i że często wiąże się to z utratą ich kulturowej wartości. Zauważono, że choć część założeń rezydencjonalnych stanowi dla siebie konkurencję z uwagi na działanie w jednej branży (np. gastronomicznej, noclegowej, edukacyjnej, leczniczej), to jednak większe korzyści przyniosłoby im podjęcie współpracy na różnych płaszczyznach, gdyż pomimo że są dla siebie konkurencją, to jednak często stają przed podobnymi problemami i wyzwaniem (Porter 2001). Taką próbę usieciowienia zabytkowych nieruchomości na obszarach wiejskich województwa wielkopolskiego poprzez zaadaptowanie modelu hiszpańskiej sieci hoteli publicznych podjęły Kacprzak i in. (2020).

W odpowiedzi na przeprowadzone analizy zaproponowano więc ukształtowanie Klastra Założeń Rezydencjonalnych Wielkopolski (zwanego dalej KZRW), dla którego sformułowano misję, wizję i cele strategiczne oraz operacyjne. Zanim jednak klastr przystąpi do ich realizacji, musi w ogóle powstać. Za przesłanką stojącą do powstania klastra kryją się już występujące między podmiotami relacje i powiązania. Z uwagi na trudność weryfikacji występowania połączeń między 1126 obiektami, a w oparciu o wiedzę, że w przestrzeni powiązania takie już występują (m.in. w postaci oddziałów Muzeum Narodowego w Poznaniu) postanowiono wyłonić potencjalne założenia rezydencjonalne mogące stać się załączkiem powstania klastra. W oparciu o pozytywne oceny w toku analiz oraz dobre prosperowanie w rynkowej rzeczywistości udało się wyłonić 206 założeń rezydencjonalnych jako potencjalnych członków załączka KZRW. Zakłada się, że powstanie klastra powinno wyjść z inicjatywy zarówno oddolnej (przedsiębiorców/właścicieli założeń rezydencjonalnych), jak i odgórnej (władze publicznej). Z uwagi na różnorodność pełnionych przez te założenia funkcji, już w obrębie ich załączka,

wyróżnić można było wszystkie 4 podstawowe grupy członków klastra, tj.: obiekty będące przedsiębiorstwami, jednostkami państwowymi lub samorządowymi, podmiotami otoczenia biznesu oraz podmiotami pozarządowymi (ryc. 7). Proponowany KZRW zakładałby współpracę jego członków na wielu płaszczyznach. Kooperacja wkraczałaby m.in. w sferę wymiany informacji i doświadczenia, wykreowanie wspólnej marki czy tworzenie wspólnych ofert. Koncepcja zakłada, że podstawą budowania pozycji KZRW na rynku byłoby uprzednie wykreowanie image'u klastra. Zaleca się więc dobranie odpowiedniej szaty graficznej oraz kolorystycznej, która kojarzona będzie wizualnie z KZRW. Propozycję kolorystyki opartej na teorii kolorów (Kilijańska 2017), po przeanalizowaniu internetowych stron poszczególnych założeń oraz ich logotypów, zamieszczono na rycinach 8 i 9. Istotne z punktu widzenia atrakcyjności na rynku oraz dobrego funkcjonowania klastra i jego rozwoju jest, aby jego członkowie przystąpili do opracowywania wspólnej kompleksowej oferty dla klientów (ryc. 10), aby obrali dogodny dla wszystkich system i sposób wymiany informacji oraz doświadczeń z pozostałymi zrzeszonymi założeniami rezydencjonalnymi (ryc. 11).

Ryc. 7. Założenia rezydencjonalne jako predysponowane załączki klastra w podziale na jego członków

Źródło: opracowanie własne.

Pomocne w promowaniu KZWR byłoby opracowywanie w jego obrębie szlaków tematycznych, które są atrakcyjne m.in. z punktu widzenia turystycznego. Na potrzeby opracowania zdecydowano się zaprezentować przykładowy pętłowy szlak restauracyjny składający się z 18 obiektów i przebiegający przez większą część Wielkopolski, co również mogłoby generować rozwój tych terenów (Murzyn-Kupisz 2013) (ryc. 12).

Ryc. 8. Propozycja logotypu Klastra Założeń Rezydencjonalnych Wielkopolski (KZRW)

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 9. Proponowana paleta barw dla szaty kolorystycznej KZRW

Źródło: opracowanie własne.

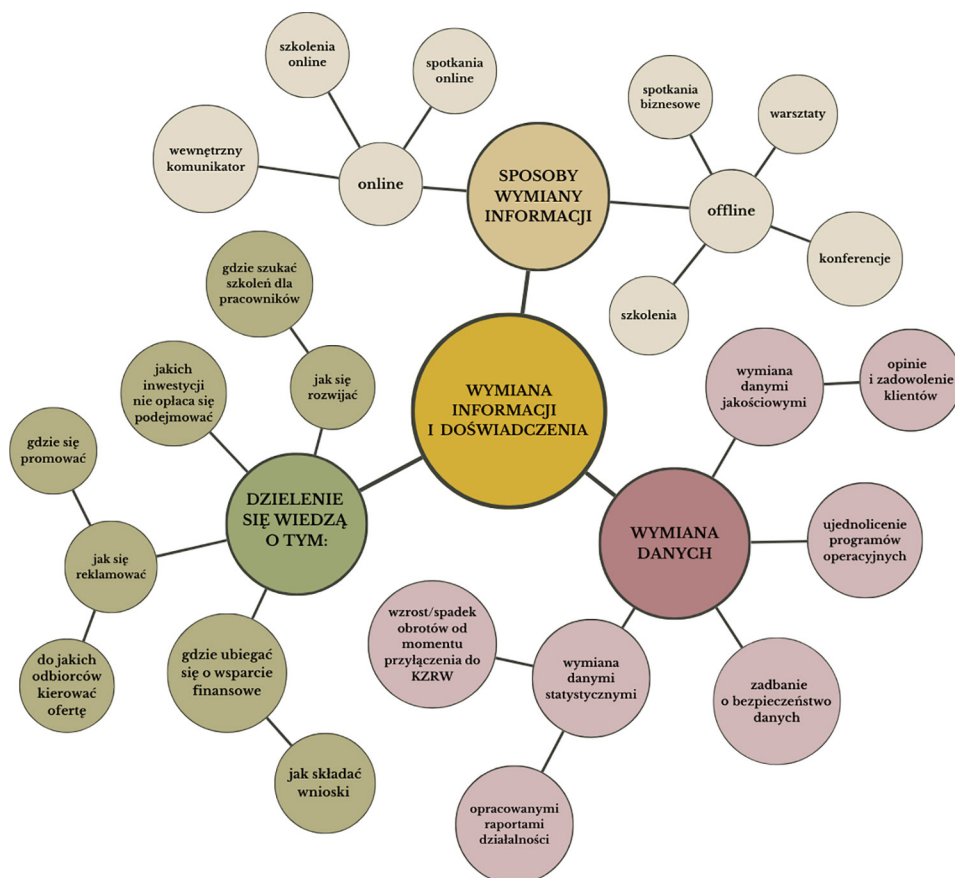

Ryc. 10. Wspólna oferta założeń rezydencjonalnych należących do KZRW

Źródło: opracowanie własne.

W zainteresowaniu potencjalnych odbiorców kluczowe jest odpowiednie wyposażenie w infrastrukturę techniczną oraz społeczną, która przyciągałaby do obiektów wizją atrakcyjnego spędzenia czasu oraz zapewniłaby równą dostępność obiektów dla wszystkich zainteresowanych. Ważne z punktu widzenia atrakcyjności dla odwiedzających jest więc m.in. zainstalowanie ławek w parku, dostęp do łazienki, stojaki na rowery czy wyposażenie w infrastrukturę parkingową. Z kolei infrastruktura w postaci biur, sal konferencyjnych, muzealnych, edukacyjnych, punktów informacyjnych lub sklepów z pamiątkami czy też lokalnymi produktami jest istotnym aspektem z punktu widzenia prowadzenia i zarządzania klastrem.

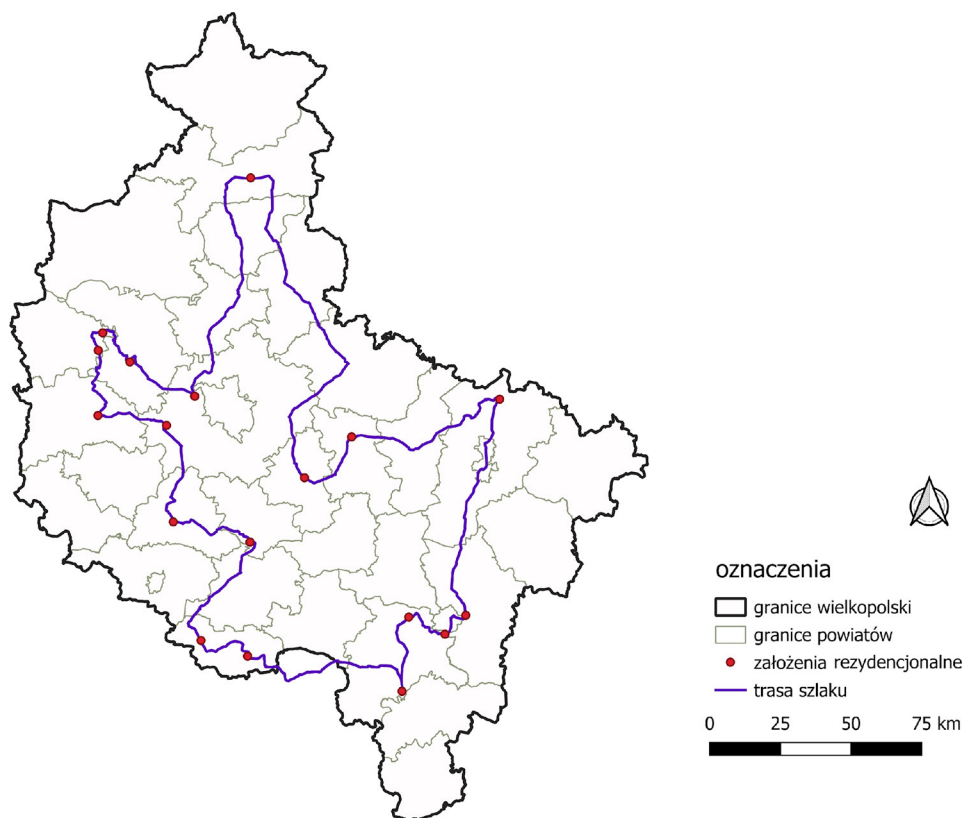
Koncepcja KZRW zakłada, że wraz z rozwojem klastra poszerzać będzie się on o kolejnych członków, którzy z różnych przyczyn (jak chociażby obawy przed współpracą) nie wstąpili do klastra w początkowym etapie jego powstawania. Zakłada się, że będą to m.in. jednostki początkowo sceptyczne wobec idei klastra,

Ryc. 11. Działania założeń rezydencjonalnych zrzeszonych w KZRW w ramach wymiany informacji i doświadczeń

Źródło: opracowanie własne.

nowo powstające adaptacje założeń (będące m.in. w trakcie inwestycji w czasie zbierania danych o obiektach) czy założenia o niższym potencjale chcące zyskać na rozwoju ogółu klastra. Zauważa się, że z uwagi na rosnącą popularność formy aktywności zwanej Urbex Exploration (Nieszczerska 2016), wśród zrzeszonych założeń rezydencjonalnych mogą pojawić się i te czerpiące korzyści z „upadającego” klimatu obiektów.

Ryc. 12. Propozycja szlaku restauracyjnego założeń rezydencjonalnych zrzeszonych w ramach KZRW

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Analizy sytuacji i stanu założeń rezydencjonalnych Wielkopolski wykazały, że stosunkowo duża część z nich została zaadaptowana do współczesnych potrzeb i dobrze prosperuje w aktualnej rzeczywistości. Zauważono też, że wiele cennych historycznie i kulturowo założeń podupada i zaczyna zanikać w polskim krajobrazie, a niektóre obiekty, choć są współcześnie zagospodarowane, to jednak nie wykorzystują w pełni swojego potencjału. Założenia rezydencjonalne

często stanowią indywidualny podmiot, przez co trudniej jest im zaistnieć na rynku i tracą na konkurencyjności. Stwierdzono, że istnieją przesłanki do podjęcia działań mających na celu usieciowienie założeń rezydencjonalnych i zrzeszenie ich w formie klastra. Jedną z takich przesłanek była również pozytywna opinia publiczna wybrzmiewająca w wynikach badania ankietowanego. Znaczna część respondentów opowiadała się za ponownym zaadaptowaniem obiektów do nowych funkcji i dostrzegła możliwość kooperacji między takimi obiektami. Sformułowana koncepcja obejmuje etap powstawania i kształtowania się takiej kooperacji oraz warianty jej rozwoju i działania pozwalające ten rozwój osiągać, kładzie nacisk m.in. na współpracę członków klastra w kwestiach związanych z tworzeniem marki, promocją, wymianą doświadczenia i informacji czy opracowaniem wspólnej oferty. Zakłada się, że działania podjęte w ramach współpracy przełożą się na faktyczne podniesienie konkurencyjności rynkowej założeń rezydencjonalnych oraz całego regionu oraz że aktywności kooperacyjne wypromują i nadadzą regionalnego, symbolicznego znaczenia założeniom rezydencjonalnym Wielkopolski, przez co stałyby się one trwałym symbolem regionu. Warto jednak pamiętać, że opracowana koncepcja KZRW wskazała jedynie punkt wyjścia do kształtowania się w przestrzeni województwa klastra i zawiera zaledwie kilka możliwych wariantów jego powstawania i rozwoju. Opracowanie stanowi więc kierunek tworzenia KZRW i zwraca uwagę na obszerność potencjału, różnorodność możliwości i korzyści, jakie stoją przed jego członkami.

Literatura

- Arkuszewski A. 2003. Historia ziemiaństwa polskiego. *Wiadomości Ziemiańskie*, 13: 4–16.
- DiMaggio P., Hargittai E., Neuman W., Robinson J. 2001. Social implications of the internet. *Annual Review of Sociology*, 27: 310.
- Domaszk K. 2014. Uwarunkowania i kierunki rewitalizacji dworów i pałaców na terenach byłych państwowych gospodarstw rolnych w powiecie bytowskim. Uniwersytet Gdański, Gdańsk. Praca magisterska.
- Idziak W., Wilczyński R. 2013. *Odnowa wsi. Przestrzeń, ludzie, działania*. FAPA, Warszawa.
- Ingaldi M. 2017. Wykorzystanie analizy SWOT do określenia pozycji strategicznej przedsiębiorstwa poligraficznego. *Quality. Production. Improvement*, 2(7): 20–31.
- Jabłońska K., Sobieraj A. 2013. Metodyka dobierania próby badawczej w naukach społecznych. *BiTP*, 32(4): 31–36.
- Jasion A., Latosińska J.M. 2020. Zamki, pałace i dwory w Polsce – rozmieszczenie i obecne wykorzystanie. *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, 9–10: 205–229.
- Jedut R. 1998. Obiekty zabytkowe przyjęte do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa. [W:] B. Głębocki (red.), *Przestrzenna transformacja struktury agrarnej, a wielofunkcyjny rozwój wsi w Polsce*. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań, s. 353–411.
- Jezior J. 2013. Metodologiczne problemy zastosowania skali Likerta w badaniach postaw wobec bezrobocia. *Przegląd Socjologiczny*, 62(1): 117–138.
- Kacprzak E., Maćkiewicz B., Rabińska K., Szczepańska M. 2020. The market and historical property development in the rural areas of the Wielkopolskie voivodeship. [W:] L. Kaczmarek, A. Kołodziejczak (red.), *Gospodarowanie gruntami na obszarach wiejskich*. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań, s. 113–128.
- Kilijańska B. 2017. Wpływ koloru przekazu na jego percepcję. *Dziennikarstwo i Media*, 8: 171–182.

- Kołodziejczak A., Szczepańska M. 2021. Partnerstwo terytorialne jako stymulator rozwoju obszarów wiejskich. [W:] A. Kołodziejczak (red.), *Obszary wiejskie w zintegrowanym planowaniu rozwoju*. Bogucki Wyd. Nauk., s. 53–66.
- Kowalski A.M. 2010. Kooperacja w ramach klastrów jako czynnik zwiększenia innowacyjności i konkurencyjności regionów. *Gospodarka Narodowa. The Polish Journal of Economics*, 240(5–6): 1–17.
- Mikulski D. 2018. Przekształcenia architektury siedzib ziemiańskich w Wielkopolsce w I połowie XX wieku, na przykładzie dworów i pałaców Ziemi Średzkiej. *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, 63(1–2): 45–82.
- Mikulski D. 2019. „Nowa” siedziba ziemiańska – gruntowna przebudowa czy budowa? *Studia nad identyfikacją i datowaniem dworów i pałaców w Wielkopolsce. Wiadomości Konserwatorskie*, 59: 49–60.
- Mikulski D. 2021. Analiza i ocena zmienności krajobrazu ziemi średzkiej w kontekście ochrony aktywnej śladów kultury folwarcznej. *Politechnika Krakowska, Kraków. Rozprawa doktorska*.
- Murzyn-Kupisz M. 2013. Dziedzictwo kulturowe w kontekście rozwoju lokalnego. [W:] J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla (red.), *Kultura a rozwój*. Narodowe Centrum Kultury, Warszawa, s. 237–263.
- Nieszczerewska M. 2016. Turystyczna eksploracja alternatywnego dziedzictwa. *Turystyka Kulturowa*, 3: 42–55.
- Porter M. 2001. *Porter o konkurencji*. PWE, Warszawa.
- Raszeja E., Szczepańska M., Galecka-Drozda A., de Mezer E., Wilkaniec A. 2022. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego w zintegrowanym planowaniu rozwoju. *Bogucki Wyd. Nauk., Poznań*.
- Sikora D. 2016. Krajobraz rezydencjonalny – stan zachowania i zagrożenia. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 32: 83–92.
- Wilczyński R. (red.) 2012. *Sieć Najpiękniejszych Wsi. Opracowanie eksperckie projektu*. PROW, KSOW, Opole.
- Wilczyński R. 2003. *Odnowa wsi – perspektywa rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, Poznań.
- Wilkin J. 2014. *Bilans 10 lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej dla rolnictwa i obszarów wiejskich*. [W:] I. Nurzyńska, W. Poczta (red.), *Polska wieś 2014: raport o stanie wsi*. Scholar, Warszawa.
- Wójcik M. 2017. Uwarunkowania tworzenia „Sieci najciekawszych wsi”. *Wyniki oceny eksperckiej 50 polskich miejscowości*. *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica*: 109–129.
- Zgliński W. 1997. Przekształcenia państwowego rolnictwa w Polsce – skutki społeczne, ekonomiczne i przestrzenne. *Zeszyty Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN*, 48: 41.

Źródła internetowe

<https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/> (dostęp: 10.11.2023)

<http://www.polskiezabytki.pl> (dostęp: 10.11.2023)

<http://www.ziemianie.org.pl/> (stan na 23.06.2023)

Protection and promotion of the cultural landscape through networking of residential complexes

Abstract: The aim of this article is to identify and assess the residential facilities of the Greater Poland Voivodeship in terms of networking these facilities, which would contribute to strengthening their presence and protection in the region's cultural landscape. As part of implementing the adapted goal, research was undertaken focused on determining the condition of this resource understood as cultural heritage and identifying public opinion regarding its future fate. Based on the analysis of these studies, recommendations regarding networking were formulated, assuming voluntary association of residential complexes in the form of the Cluster of Residential Complexes in Greater Poland. The work contains guidelines for shaping cooperation between these entities. Analyses of the state of

residential developments in Greater Poland have shown that a relatively large part of them have been adapted to contemporary needs and are thriving in the current reality. It was also noticed that many historically and culturally valuable sites are declining and beginning to disappear in the Polish landscape. Some facilities, although developed today, do not use their full potential. Residential complexes often constitute an individual entity, making it more difficult for them to exist in the market and, therefore, lose their competitiveness. It was found that there are grounds for taking actions aimed at networking residential complexes and associating them as a cluster. Taking action to protect and promote Greater Poland's residential complexes may also contribute to local development.

Key words: residence, manor, palace, cluster, Wielkopolska Voivodeship